

РЕЦЕНЗИЯ

**на дисертационен труд за придобиване на образователната и
научната степен доктор**

Автор на дисертационния труд: Красимира Георгиева Фучеджиева

**Тема на дисертационния труд: СЕМАНТИЧНИ АСПЕКТИ НА
ЕТИМОЛОГИЧНИЯ АНАЛИЗ НА БЪЛГАРСКА ГЛАГОЛНА ЛЕКSIKA
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ „БЪЛГАРСКИЯ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК)**

**Рецензент: Биляна Михайлова, д-р, доцент в СУ „Св. Климент
Охридски“**

Докторският труд се състои от уводна част, изложение (същинската етимологична част), заключение, приложение (каталог на семантичните преходи, установени в изследването) и библиография.

Докторската работа на Красимира Фучеджиева е изключително задълбочен и професионален труд, надскачащ с много изискванията за докторантска теза. Материалът, върху който докторантката основава своя труд е впечатляващ. Особено значение има използването на богат диалектен материал, защото в диалектите се пазят понякога стари значения и са засвидетелствани семантични преходи, които не се откриват в книжовния език.

Този труд трябва да се разглежда в контекста на работата по съставянето на „Българския етимологичен речник“, както се отбелязва и в заглавието. Следвани са неговите научни принципи.

Уводна част

Обект на изследването са български глаголи от общоупотребимата и диалектна лексика, предимно многозначни и с домашен произход. Целта на изследването е въз основа на конкретен лексикален материал да бъдат установени семантични преходи, които могат да бъдат

определени като регулярни в българския език и в по-общ типологичен план.

В уводната част са представени убедително и последователно научните принципи, методологията, разгледани са основни теоретични постановки в областта на лексикалната семантика. Прави впечатление обаче почти пълното отсъствие на някои ранни и основополагащи трудове по семантика. Не се споменава например *Essai de sémantique* (1897 г.) на Мишел Бреал, който се смята за един от основополагащите трудове в тази област. Не се цитира и важната книга в теоретичен план на Елизабет Траугот и Ричард Дашър „Regularity in Semantic Change“ (2002 г.).

Работата на Кр. Фучеджиева се родее най-близо с разработките на Анна Зализняк и нейния екип, чийто плод е базата данни на семантичните преходи в езиците по света (*Database of Semantic Shifts in languages of the world*). Както тя сама заявява на стр. 60 : „Подобен скромнен опит за систематизиране на някои регулярни семантични преходи при български глаголи се прави и в настоящата работа, в която се поставя акцент върху **диахронната семантична еволюция.**“ В чисто практически план по отношение на работата върху „Българския етимологичен речник“ откриването на регулярни семантико-деривационни процеси в диахронен план може да подпомогне семантичния аспект на етимологичния анализ на конкретни думи, особено на думи с неясна етимология, както и при разграничаването на древни и по-късни омонимни корени. Установяването на такива регулярни преходи е важно и в най-общ типологичен план. Това води до намаляване на хипотетичността и увеличаване на надеждността на етимологиите.

Трудът на Кр. Фучеджиева несъмнено е новост в българското езикознание, тъй като липсва по-цялостно емпирично изследване, посветено на семантичния аспект на етимологичния анализ с оглед на български езиков материал. В работата ѝ се извършва семантична реконструкция на значенията на глаголи, обединени от една страна на принципа на етимологичните гнезда, а от друго според лексико-семантични полета, в състава на които влизат разнородни по произход, но идентични по значение глаголи.

Изложение

Работата на дисертантката буди възхищение с детайлността си. Много внимателно са анализирани глаголите, обект на изследването. Задълбочено е представен лексикалният материал от даденото етимологично гнездо. Прониква се в дълбочина, предоставят се семантични паралели в българския, в славянските и в балтийските езици, както и в индоевропейските.

В първа глава са анализирани семантичните преходи на праславянското етимологично гнездо **per-/ *pъr-/ *par-*; във втората на глаголи от етимологичното гнездо на *прàскам*. В третата глава е разгледана семантичната еволюция на различни глаголи, организирани според лексикално-семантичните полета 'удрям', 'ям', глаголи, свързани с различен вид говорене (говоря много и незначителни неща, говоря неясно, говоря на висок глас, карам се, обиждам, клеветя, клюкарствам).

Някои фрагменти от анализите на докторантката имат сериозен приносен характер.

На стр. 82–83 Кр. Фучеджиева с основание отбелязва, че в Речника на българския език диалектното значение на *пера* 'удрям, бия' неоснователно е определено като преносно и че съвременното основно значение на глагола трябва да се разглежда като вторично, получено в резултат от семантичния преход 'удрям, бия' → 'бухам бельо'.

В първа глава важен принос е и постигнатото убедително обяснение в семантичен план на глагола *пращам* въз основа на установения паралел между значенията 'удрям' → 'хвърлям' и 'хвърлям' → 'пращам', без да са необходими сложни етимологични еквилибристики като посредничество на значения на западнославянските езици.

Във втора глава при анализа на праслав. **prāskāti* Кр. Фучеджиева справедливо отхвърля предлаганата от някои езиковеди връзка с етимологично гнездо **per-/ *pъr-/ *par-*. Тя много точно се основава на фонетични аргументи и невъзможността праславянският корен **per-* да има облик **prā-*. Етимологичният анализ на глагола *праскам* е прониква надълбоко, използвайки сравнителен материал от други индоевропейски езици, изследва историята и функциите на индоевропейския суфикс **sk*, привежда различни факти свързани с типологията на глаголите за звукове. Тази част от дисертацията показва

особено ясно умението на докторантката да борави с елементите на етимологичния анализ.

В последната трета част от втората глава е направен семантичен компонентен анализ на глагола *праскам* и са установени редица семантични преходи в етимологичното му гнездо. Докторантката се стреми да открие различните посоки в развоя на семантиката, да установи различните етапи на семантична еволюция, да покаже връзките между отделните значения и отношенията на производност между тях. Така тя успява да установи значенията, възникнали въз основа на основния семантичен компонент 'удрям силно', от една страна, и от периферния семантичен компонент 'шум', от друга страна. Показателна в това отношение е семантичната верига 'удрям силно' → 'тъпча, натъпквам' → 'ям (пия) много'. Трябва да споменем, че при анализа на различните случаи са представени редица семантични паралели, някои от които също са изследвани в етимологичен план.

В трета глава на работата си Кр. Фучеджиева разглежда глаголи от лексико-семантичните полета 'удрям', 'ям' и 'говоря'. Тя избира именно тези лексико-семантични полета, свързани с назоваване на обичайни действия, защото те включват голям брой глаголи с различен произход и са широко представени в общоупотребимата и диалектна глаголната лексика, включена в „Българския етимологичен речник“. Целта е да се проследи семантичният развой при отделните глаголи, да се установят механизмите, по които той се осъществява, и да се очертае паралелизъм, който да потвърди регулярността на всеки от семантичните преходи. Именно в откриването на такива регулярни преходи в семантична еволюция е основният принос на този докторски труд. Важно е също, че като изхожда от семантичния аспект на етимологичния анализ, авторката предлага и корекции на някои етимологии в „Българския етимологичен речник“. При някои глаголи тя успява да докаже, че значението 'удрям' възниква вторично, което е в противовес на мнението на Влаич-Попович, която е скептична по отношение на възможността това значение да бъде вторично.

Особено интересна е частта от дисертацията, в която подробно и с митологичен материал се обосновава семантичният преход 'блестя, светя' → 'удрям'. В българския език този семантичен преход се наблюдава при глагола *блъскам*, който по произход е свързан с глагола *блестя*,

произхождащ от праслав. **blъščati* от ие. основа **bli-ǵ-sk-*. Това е известно и добре засвидетелствано развитие на индоевропейска почва, както посочва в своя речник на индоевропейските синоними и Карл Бък, цитиран от Красимира Фучеджиева. Смятам, че тук обединяващото звено е явлението *светкавица*, което интуитивно се свързва с мълнията, която има ударна сила. Както обяснява Пиер Шантрен в етимологичния си речник на гръцкия език в статията за прилагателното *ἀρούς* 'бял, блестящо бял' по отношение на сродния формант *ἀρυι-*, който откриваме в различни композити със значение 'бърз', „трябва да приемем като изходно понятие, което изразява блестящата белота на светкавицата и едновременно бързината“.

Дискутирайки произхода на *мълния* и сродните ѝ образувания, докторантката успява да покаже, че става въпрос за двупосочен преход 'блестя, светя' → 'удрям' и 'удрям' → 'блестя, светя', тъй като тази форма убедително се извежда от ие. корен **melh₂-* 'меля, раздробявам', откъдето произлизат старoisланд. *Mjollnir* 'чукът, с който бог Тор побеждава световния змей' и стб. млатъ 'чук'. Трябва обаче да се има предвид различието между атмосферните явления *светкавица* и *мълния*. Светкавицата е само светлината в небето, докато мълнията именно може да ни достигне и да ни удари.

И така, ако *млъскам* не е просто фонетично изменение на *блъскам*, свързането му с този индоевропейски корен изглежда убедително. За прехода 'удрям' → 'блестя, светя' свидетелстват и диалектни формации като *мѝлскам* 'святкам', *молоскоти* 'блести, ослепително свети', *молскавица* 'светкавица'. Вероятно тук става въпрос за отпадане на компонента 'удар', както при обратния преход именно този компонент се прибавя към компонента 'светлина'.

Има грешка в изписването на гр. *κεραυός*, правилното е *κεραυνός* 'мълния'. Погрешно е изписан и ларингалът в реконструирания индоевропейския корен, от който формата се извежда.

При изучаването на семантичния развой на глаголи със семантика 'ям' (А → 'ям') докторантката удачно систематизира типа еволюция на значенията, обединявайки ги в няколко групи: метафорични развития и метонимични развития, както и една трета група „значения, възникнали в резултат от метафоричен и метонимичен развой“.

Като обща препоръка бих посъветвала Красимира Фучеджиева да се опира на съвременните теории в индоевропейското езикознание. Ясно е, че тя следва приетите от „Българския етимологичен речник“ практики и използва ларингалната теория само където счита за абсолютно необходимо. Но в речниковите статии на „Българския етимологичен речник“ се цитират предимно корени от речника на Покорни, без да се дава изобилен материал от различни индоевропейски езици, а само основни форми. Докторантката обаче привежда богат материал от речника на Покорни, а в някои случаи тези форми отдавна не се смятат за сродни. В този смисъл работата може да бъде изчистена от присъствието на ирелевантни форми.

В частта на дисертацията, където се обсъжда семантичният развой на думите за говорене, за мене възникват някои въпроси. Кр. Фучеджиева коментира преносното значение на глагола *дъвча* ‘говоря неразбрано’ (предъвквам думи), но споменава само мимоходом другото преносно значение на този глагол, свързано с говорене ‘повтарям все едно и също; предъвквам’, което е подобно на преносното значение на глагола *преживям*, дължащо се несъмнено на еднообразните повторителни движения с устата. Глаголът *меля* има значение ‘говоря много и празни приказки’, който е обяснен по модела ‘извършвам някакво действие с шум’ → ‘говоря (много) празни приказки / глупости’. Смятам, че повторителността и монотонността на шума и движенията трябва да бъде взета предвид при семантичния анализ.

В тази част на работата докторантката е можела да вземе предвид и статията на Бък *Words of Speaking and Saying in the Indo-European Languages*, публикувана в две части в *The American Journal of Philology*, (1915 г.).

Съставеният каталог на семантичните преходи е отлично постижение. Каталогизирани са общо 42 семантични прехода с различен брой примери, отнасящи се към всеки един от тях. Някои от семантичните преходи са многостепенни (‘удрям, бия’ → ‘ударен’ → ‘побъркан, луд’ → ‘побърквам (се)’). Вероятно биха могли да се открият и други семантични преходи, например при глаголите за говорене и по-конкретно ‘говоря със силен глас’ несъмнено съществува и развой на значението към ‘плача’ (например при глагола *рева*)

Авторефератът отговаря на съдържанието на дисертацията. Точно са определени научните приноси на труда. Докторантката има пет публикации по темата, което е повече от необходимия брой.

В заключение:

Убедено заявявам, че дисертацията на Красимира Фучеджиева е сериозен труд в областта на лингвистика. Изследването е принос към българската и славянската етимология. Резултатите от семантичния аспект на анализа, позволяват да се допълнят и ревизират някои от съществуващите обяснения в „Българския етимологичен речник“ и в други източници, както и да се предложат нови етимологии на някои от глаголите и свързани с тях думи. Изработеният от авторката *Каталог на семантичните преходи* е полезен както по отношение на семантичната типология, така и по отношение на практическата работа за изработването на статиите за „Българския етимологичен речник“.

Гласувам със „ЗА“ на Красимира Фучеджиева да бъде присъдена образователната и научната степен доктор.

София
22 юни 2023 г.

доц. д-р Биляна Михайлова